

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته جامعه‌شناسی انقلاب

عنوان:

تعامل روحانیت و دولت در ایران سال ۸۶-۱۳۸۰

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر عماد افروغ

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر علی محمد حاضری

پژوهشگر:

سید مرتضی میرمجیدی

شهریور ۱۳۸۸

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می‌باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

« أ »

تأییدیه هیأت داوران

تقدیر و تشکر

موفقیت در انجام تحقیق حاضر و به سامان‌رساندن آن جز با خواست و یاری الهی و راهنمایی اساتید ارجمند راهنما و مشاور، ممکن و میسر نمی‌نمود. در این جا بر خود لازم می‌دانم از الطاف ویژه استاد ارجمند راهنما جناب آقای دکتر افروغ، که با علاقه و حوصله از ابتدا و در طول مسیر تحقیق، هدایت آن را بر عهده داشتند؛ همچنین استاد گرانقدر آقای دکتر حاضری که در انتخاب موضوع و طی مسیر تحقیق ما را از نظرات کارشناسانه خویش بهره‌مند نمودند به طور ویژه قدردانی کنم. از یکایک اساتید و دوستانی که ما را از نظرات راه‌گشای خویش بهره‌مند نمودند، سپاسگزارم و توفیق بیشتر را برای همه آن سروران و عزیزان آرزو می‌نمایم.

همچنین جا دارد از همکاری بخش‌های مختلف اداری پژوهشکده که با صبر و حوصله، در گذر از مسیرهای اداری، مشکل‌گشای کار ما بوده‌اند، ابراز قدردانی و آرزوی موفقیت نمایم.

چکیده
پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: جامعه‌شناسی انقلاب
عنوان پایان‌نامه: تعامل روحانیت و دولت در ایران سال ۸۶-۱۳۸۰
نام و نام خانوادگی دانشجو: سید مرتضی میرمجیدی
استاد راهنما: جناب آقای دکتر عماد افروغ
استاد مشاور: جناب آقای علی محمد حاضری
تاریخ شروع پایان‌نامه: زمستان ۸۶
تاریخ اتمام پایان‌نامه: تابستان ۸۸
چکیده شامل هدف تحقیق، روش تحقیق، طرح تحقیق و یافته‌ها و نتایج تحقیق می‌باشد). چکیده: هدفی که تحقیق حاضر دنبال کرده پاسخ به پرسش از چگونگی تعامل روحانیت با دولت بوده است. بدین منظور ابتدا به چارچوب نظری این تعامل پرداخته شد و گونه‌های تعامل و عوامل مؤثر بر آن، مورد بحث قرار گرفت و وضعیت فعلی تعامل روحانیت با دولت مشخص گردید. در ادامه بر اساس نظریه آقای مطهری مبنی بر تأثیر عامل اقتصادی بر چگونگی تعامل روحانیت با دولت‌ها، چگونگی کمک‌های مالی دولت به روحانیت و وجود ارتباط احتمالی میان آن و قدرت تعامل روحانیت با دولت مورد بررسی و آزمون قرار گرفت. کمک‌های مالی دولت بر اساس گزارش تفصیلی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی از قانون بودجه سالانه دولتی، به دست آمد و قدرت تعامل روحانیت با مراجعه به روزنامه جمهوری اسلامی انتشار یافته در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶، و تحلیل محتوای مواضع روحانیان مورد سنجش قرار گرفت. وجود ارتباط احتمالی میان تغییرات این دو متغیر به کمک آماره‌های دی سامرز، مان-ویتنی و کروسکال والیس، آزمون گردید. آنچه که تحقیق حاضر بدان رسیده است ارتباط وثیق گفتمان حاکم با نوع تعامل روحانیت با دولت است. هر چند در ابتدا وجود رابطه میان کمک‌های دولتی با قدرت تعامل روحانیت مشاهده شده است، به ویژه در مواردی که کمک‌ها به سازمان‌های اصلی حوزه علمیه (مانند مرکز مدیریت حوزه) اختصاص یافته، اما با کنترل دیگر متغیرها، چنان ارتباطی مشاهده نگردید. با این حال به دلیل محدودیت‌های تحقیق حاضر، تعمیم نتایج تحقیق حاضر نیازمند بررسی‌های وسیع‌تری است که در آینده دورتر امکان‌پذیر خواهد بود. واژگان کلیدی: روحانیت، دولت، کمک‌های دولتی به روحانیت، تعامل روحانیت با دولت

Abstract
Imam Khomeini (s) and Islamic Revolution

Academic Level: MA
Field of Study: Sociology of Revolution
Thesis Title: Relation of the Clergies and State in Iran during 1380-86 (Iranian Year)
Student Name and Surname: Seyed Morteza Mirmajidi
Thesis Supervisor: Dr. Emad Afruq
Advisor: Ali Mohammad Haeri
Start of Thesis: Winter 1386 (Iranian Calendar)
Thesis Presented: Summer 1388 (Iranian Calendar)
Abstract includes the research objective, research method, research plan, what has been obtained and the result of the research:
<p>Abstract :</p> <p>The goal of the present research is provide answer to the question of the relation between the clergies and the state. To reach such a goal, first the theoretical part of this relation was dealt with and the different types of relations and the factors affecting it were discussed and the current status of relation of the clergies and the state was clarified. The thesis was followed by –according to the theory of Mr. Motahari concerning the effects of economic factors on the quality of clergies-state relation- the quality of the government’s financial assistance to the clergies and the probable relation between this assistance and the strength of the clergies-state relation was assessed and examined. The government’s financial assistance was obtained from the Management and Planning Organization’s report about Annual State Budget Law, and the strength of the relation of the clergies was found through referring to the Jomhori Islami Newspapers published during 1380 until 1386 (Iranian Calendar) and the analysis of meaning of the clergies’ positions were analyzed. The existence of a possible relation between changes of these two variants was examined through Test Statistics: Somers' d, Kruskal-Wallis & Mann-Whitney. What the present research has achieved is a firm relation between the state discourse and the type of the clergies-state relation. Although at the beginning the existence of relation between government’s assistance with the strength of relation of the clergies was observed, particularly the cases in which the assistance were made to the major seminary organization (such as Seminary Management Center), by controlling other variants, such a relation was not detected. However, due to the limitations of the present research, the result can not be generalized until more research is carried out which will be practical in the distant future .</p> <p>Keywords: the Clergies, the State, Government Assistance to the Clergies, Relation of the Clergies and the State</p>

خلاصة

مركز بحوث الإمام الخميني (رض) والثورة الإسلامية

المرحلة الدراسية: الماجستير
الفرع: علم إجتماع الثورة
عنوان الأطروحة: العلاقة بين العلماء و الحكومة في إيران منذ عام ١٤٢٢ لغاية ١٤٢٨ق
اسم الطالب ولقبه: سيد مرتضي ميرمجيدي
الأستاذ المشرف: الدكتور عماد افروغ
الأستاذ المرشد: علي محمد حاضري
تاريخ البدء في الأطروحة: شتاء عام ١٤٢٨ق
تاريخ اتمام الأطروحة: صيف عام ١٤٣٠ق
تتضمن هذه الخلاصة على مايلي: الهدف من البحث، وأسلوب البحث، وموضوع البحث، ونتائج البحث. خلاصة: إنّ البحث الذي بين أيديكم يهدف إلى الإجابة على السؤال التالي: ما هي طبيعة العلاقة بين العلماء والحكومة؟ وعلى ضوء ذلك، يتعرض البحث في البدء إلى الإطار النظري لهذه العلاقة، كما يدرس أساليب هذه العلاقة والعوامل المؤثرة عليها، فضلاً عن التعريف بطبيعة تعامل العلماء مع الحكومة في العصر الراهن. كما يقوم بدراسة وتحليل سبل تقديم الدعم الحكومي للعلماء، ووجود التأثير الإجمالي لذلك على تقوية معاملة العلماء للحكومة، على أساس نظرية الشهيد المطهري المبتنية على تأثير العامل الإقتصادي على طبيعة علاقة العلماء بالحكومة. وكذلك يقارن هذا البحث بين مقدار ما تم الحصول عليه من دعم مالي حكومي، على ضوء التقرير التفصيلي لمركز الإدارة والتخطيط العائد لقانون الميزانية الحكومي السنوي، وبين اتساع علاقة العلماء بالحكومة؛ من خلال الاستناد إلى ما استنتج من خلال مراجعة أعداد جريدة (جمهورية اسلامي) المنتشرة من عام ١٤٢٢ لغاية ١٤٢٨ق، وتحليل مضمون مواقف العلماء. ويناقش العلاقة الاحتمالية بين التغيرات التي من المتوقع أن تطرأ على المتغيرين سالف الذكر، استناداً للإحصاءات التي أجراها دي سامرز ، و مان- ويتني، و كروسكال واليس. أما حصيلة هذا البحث فتتمثل بوجود علاقة وثيقة بين النظرية السائدة في الأوساط العلمية وأسلوب تعامل العلماء مع الحكومة، ونحن وإن كنا نشهد في البدء وجود علاقة بين دعم الحكومة وقوة تعامل العلماء معها، وبالخصوص في الموارد التي يقتصر فيها هذا الدعم على المؤسسات الرئيسية للحوزة العلمية (مثل مركز إدارة الحوزة)، إلا أننا لم نشهد مثل هذه العلاقة عند التفحص لباقي المتغيرات الأخرى. علماً إنّ تعميم نتائج هذا البحث يحتاج إلى تفصيل كثير؛ لا يستوعبه هذا البحث المحدود، وهذا ما نطمح إلى تحقيقه في المستقبل القريب. المفاهيم الأساسية: العلماء، الحكومة، معونات الحكومة للعلماء، العلاقة بين العلماء والحكومة.

فهرست مطالب

۲ کلیات تحقیق..... ۲

۲ بیان مسأله ۲

۳ سؤالات تحقیق: ۳

۳ سؤال اصلی:..... ۳

۳ سؤالات فرعی: ۳

۴ اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق..... ۴

۵ پیشینه تحقیق ۵

۶ اهداف تحقیق ۶

۱۰ مبانی و چارچوب نظری ۱۰

۱۰ دولت..... ۱۰

۱۳ حکومت ۱۳

۱۴ حاکمیت ۱۴

۱۶ اقتدار و مشروعیت..... ۱۶

۱۶ تعامل دولت و جامعه..... ۱۶

۲۰ دولت در ایران..... ۲۰

۳۲ روحانیت ۳۲

۳۸ مناسبات روحانیت و دولت..... ۳۸

۷۷ استقلال روحانیت ۷۷

۱۸۶ ..... فرضیات تحقیق

۱۸۶ ..... فرضیه اصلی

۱۸۶ ..... فرضیه‌های فرعی

۱۸۷ ..... مدل تحقیق

۱۸۷ ..... الف) روابط وابستگی دولت - روحانیت - مردم

۱۸۸ ..... ب) وابستگی متقابل دولت و روحانیت و کاهش قدرت روحانیت

۱۸۹ ..... تعاریف نظری

۱۸۹ ..... روحانیت

۱۸۹ ..... دولت

۱۸۹ ..... گفتمان‌های حاکم بر دولت

۹۰ ..... تعامل دولت با روحانیت

۹۰ ..... تعامل روحانیت با دولت

۹۰ ..... قدرت تعامل روحانیت با دولت

۹۰ ..... استقلال مواضع روحانیت

۱۰۰ ..... روش‌شناسی

۱۰۰ ..... تعریف عملیاتی

۱۰۰ ..... ۱- روحانیت

۱۰۱ ..... ۲- دولت

۱۰۱ ..... ۳- گفتمان حاکم بر دولت

۱۰۱ ..... ۴- قدرت تعامل

۱۰۵ ..... گزارش پرسشنامه

۱۰۶ ..... نوع مطالعه

۱۰۶ ..... تحلیل محتوا

۱۰۷.....	تعریف تحلیل محتوا.....
۱۰۸.....	اصول تحلیل محتوا.....
۱۰۹.....	مراحل تحلیل محتوا.....
۱۰۹.....	مقولات.....
۱۱۱.....	واحدها.....
۱۱۲.....	انواع تحلیل محتوا.....
۱۱۳.....	قابلیت اعتماد و اعتبار.....
۱۱۳.....	جامعه آماری.....
۱۱۴.....	نمونه گیری.....
۱۱۵.....	روش های جمع آوری اطلاعات.....
۱۱۶.....	تکنیک های تحلیل اطلاعات.....

۱۲۰..... یافته های تحقیق.....

۱۲۰.....	تعامل دولت با روحانیت.....
۱۲۲.....	۱- شورای عالی حوزه علمیه قم.....
۱۲۵.....	۲- مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.....
۱۲۶.....	۳- حوزه های علمیه خاوران.....
۱۲۸.....	۴- دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.....
۱۳۴.....	۵- مرکز جهانی علوم اسلامی.....
۱۳۷.....	۶- مرکز خدمات حوزه های علمیه.....
۱۴۰.....	۷- موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).....
۱۴۵.....	سیمای نمونه آماری تعامل روحانیان با دولت.....
۱۴۵.....	سطوح تعامل روحانیان با دولت.....
۱۴۶.....	سهم طبقات روحانی در تعامل.....

- ۱۴۸..... قدرت تعامل روحانیان با دولت.....
- ۱۴۹..... ماکزیمم تعاملات.....
- ۱۵۰..... روند کلی تغییرات تعامل.....
- ۱۵۱..... آزمون فرضیات.....
- ۱۵۱..... آزمون ۱: رابطه «کمکهای دولتی» با «قدرت تعامل روحانیان».....
- ۱۵۳..... آزمون ۲: رابطه «تغییر قوه مقننه» با «قدرت تعامل روحانیان».....
- ۱۵۴..... آزمون ۳: رابطه «تغییر قوه مجریه» با «قدرت تعامل روحانیان».....
- ۱۵۵..... آزمون ۴: رابطه «گفتمان حاکم» با «قدرت تعامل روحانیان».....
- ۱۵۶..... آزمون ۵: رابطه «کمکهای دولتی» با «قدرت تعامل روحانیان» با کنترل دیگر متغیرها.....

۱۶۱..... نتایج و تحقیقات آتی.....

۱۶۲..... محدودیت‌های تحقیق.....

۱۶۶..... پیوست‌ها.....

۱۶۶..... ضمیمه ۱: آزمون دی سامرز.....

۱۶۸..... ضمیمه ۲: آزمون دی سامرز با کنترل قوه مجریه.....

۱۷۱..... ضمیمه ۳: آزمون دی سامرز با کنترل قوه مقننه.....

۱۷۴..... ضمیمه ۳: آزمون دی سامرز با کنترل گفتمان حاکم بر دولت.....

۱۷۸..... مرجع‌ها و مأخذها.....

فهرست جدول‌ها، نمودارها و اشکال

- جدول (۱-۲): همسویی حاکمان و روحانیان ۴۵
- جدول (۲-۲): عوامل و انواع تعامل روحانیان و حاکمان ۴۸
- نمودار (۱-۲): دگرگونی تعاملات روحانیان و دولت پس از انقلاب ۵۱
- جدول (۳-۲): خرده‌گفتمان‌های روحانیت و نوع تعامل با دولت ۶۱
- نمودار (۲-۲): روابط میان روحانیان، مردم و دولت ۷۶
- نمودار (۳-۲): تحول وابستگی سه‌جانبه مردم-روحانیان-دولت ۸۷
- نمودار (۴-۲): روابط علی و وابستگی دولت به روحانیت و کاهش قدرت روحانیت ۸۸
- جدول (۱-۳): پرسشنامه معکوس-تحلیل محتوای مواضع روحانیان در برابر دولت ۱۰۵
- جدول (۲-۳): فرمول محاسبه تعداد نمونه آماری ۱۱۵
- جدول (۱-۴): روند رشد سالانه کل بودجه دولت از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ ..... ۱۲۱
- نمودار (۱-۴): روند افزایش بودجه و تغییر درصد رشد سالانه بودجه ۱۲۱
- جدول (۲-۴): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به مرکز مدیریت حوزه علمیه قم ۱۲۵
- نمودار (۲-۴): کمک‌های مالی دولت به مرکز مدیریت حوزه علمیه قم ۱۲۵
- جدول (۳-۴): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به حوزه‌های علمیه خواهران ۱۲۷
- نمودار (۳-۴): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به حوزه‌های علمیه خواهران ۱۲۷
- جدول (۴-۴): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به دفتر تبلیغات اسلامی ۱۳۲
- نمودار (۴-۴): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به دفتر تبلیغات اسلامی ۱۳۳
- جدول (۵-۴): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به مرکز جهانی علوم اسلامی ۱۳۵
- نمودار (۵-۴): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به مرکز جهانی علوم اسلامی ۱۳۶

- (جدول ۴-۶): اعتبارات دولتی تخصیص یافته به مرکز خدمات حوزه‌های علمیه ۱۳۸
- (نمودار ۴-۶): اعتبارات دولتی تخصیص یافته به مرکز خدمات حوزه‌های علمیه ۱۳۹
- (جدول ۴-۷): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به مؤسسه امام خمینی ۱۴۱
- (نمودار ۴-۷): اعتبارات دولتی اختصاص یافته به مؤسسه امام خمینی ۱۴۲
- (جدول ۴-۸): رشد مجموع کمک‌های دولتی به مراکز حوزوی ۱۴۳
- (نمودار ۴-۸): رشد مجموع کمک‌های دولتی به مراکز حوزوی ۱۴۳
- (نمودار ۴-۹): مقایسه سهم برنامه‌ها در کمک‌های دولتی به حوزه‌های علمیه ۱۴۴
- (نمودار ۴-۱۰): سطوح تعامل روحانیت با دولت ۱۴۵
- (نمودار ۴-۱۱): سهم انواع تعامل روحانیان با دولت ۱۴۶
- (نمودار ۴-۱۲): سهم طبقات روحانی در تعامل ۱۴۷
- (نمودار ۴-۱۳): چهاروجهی تغییر تعامل روحانیان و دولت ۱۴۸
- (جدول ۴-۹): اسامی روحانیان برتر به ترتیب قدرت تعامل ۱۴۹
- (نمودار ۴-۱۴): روند تغییر تعاملات روحانیان با دولت ۱۵۰
- (جدول ۴-۱۰): آزمون «دی سامرز» روابط «کمک‌های دولت» و «قدرت تعامل روحانیان» ۱۵۲
- (جدول ۴-۱۱): آزمون «دی سامرز» روابط «کمک‌های دولت» و «قدرت تعامل روحانیان» ۱۵۲
- (جدول ۴-۱۲): آزمون «دی سامرز» روابط «کمک‌های دولت» و «قدرت تعامل روحانیان» ۱۵۲
- (جدول ۴-۱۳): آزمون مان ویتنی قوه مقننه ۱۵۳
- (جدول ۴-۱۴): آزمون مان ویتنی قوه مجریه ۱۵۴
- (جدول ۴-۱۵): آزمون کروسکال والیس گفتمان حاکم ۱۵۵
- (جدول ۴-۱۶): آزمون دی سامرز با کنترل متغیر قوه مجریه ۱۵۶
- (جدول ۴-۱۷): آزمون دی سامرز با کنترل متغیر قوه مجریه به تفکیک مراکز ۱۵۶

(جدول ۱۸-۴): آزمون دی سامرز با کنترل متغیر ریاست جمهوری به تفکیک فعالیت‌ها ۱۵۷

(جدول ۱۹-۴): آزمون دی سامرز با کنترل متغیر قوه مقننه ۱۵۷

(جدول ۲۰-۴): آزمون دی سامرز با کنترل متغیر قوه مقننه به تفکیک مراکز ۱۵۷

(جدول ۲۱-۴): آزمون دی سامرز با کنترل متغیر قوه مقننه به تفکیک فعالیت‌ها ۱۵۷

(جدول ۲۲-۴): آزمون دی سامرز با کنترل گفتمان حاکم بر دولت ۱۵۸

(جدول ۲۳-۴): آزمون دی سامرز با کنترل گفتمان حاکم بر دولت به تفکیک مراکز ۱۵۸

(جدول ۲۴-۴): آزمون دی سامرز با کنترل گفتمان حاکم بر دولت به تفکیک فعالیت‌ها ۱۵۸

کلیات تخصصی

کلیات تحقیق

بیان مسأله

روحانیت به عنوان بخش مرکزی نهاد دین در ساختار اجتماعی ایران، همواره نقشی با اهمیت در تاریخ معاصر ایران داشته است. این اهمیت به جایگاه این گروه و نوع تعاملش با دولت و جامعه برمی‌گردد. ارتباط روحانیت با نهاد قدرت، از ضرورت‌هایی است که از هر دو سو اجتناب‌ناپذیر جلوه می‌کند. از سویی دولت‌ها برای پیشبرد خواسته‌ها و ایجاد تغییرات برنامه‌ریزی شده، نیازمند همراهی و همدلی روحانیت بوده‌اند و در مقابل روحانیت نیز ترجیح می‌داده است در تعامل نزدیک‌تر با دولت‌ها، از تحمیل تغییرات ناخواسته جلوگیری به عمل آورد و قدرت خویش را استحکام بخشد.

از سوی دیگر دولت‌ها به میزانی که خود را دینی و مجری قوانین شرع تلقی کرده و پایه مشروعیت خویش را بر دین نهاده‌اند، به همان میزان نیز در تعامل نزدیک‌تر با روحانیت قرار گرفته‌اند. بیان احکام و نظارت بر حسن اجرای قوانین شرع و نیز جلوگیری از ارتداد و بدعت، عرصه‌هایی از تعامل دو نهاد دین و دولت در جامعه دینی است.

تعامل روحانیت شیعه با حکومت‌ها، همواره با نوعی هوشیاری محتاطانه و استقلال‌طلبانه همراه بوده است. این ویژگی در باور شیعه به انحصار حق حاکمیت به خدا و برگزیدگان او ریشه دارد. در این باور، همه حکومت‌ها غاصب شمرده می‌شوند مگر آن که در اختیار امام معصوم و یا نایبان خاص و یا عام آن حضرات باشند.

رسمیت یافتن مذهب شیعه در ایران، زمینه گسترش دامنه نفوذ و ارتقاء پایگاه اجتماعی روحانیت شیعه را فراهم کرد و به آنها این امکان را داد که در صحنه‌های اجتماعی - سیاسی، نقش فعال‌تری بر عهده گیرند. از سوی دیگر ناپایداری حکومت‌های پس از دوران صفوی، روحانیت را به لزوم تحکیم ارتباط پایدار با بدنه جامعه و جستجوی پایگاه اجتماعی مستقل از دولت فراخوانده است. تغییرات درونی روحانیت و غلبه گرایش اصولی نیز امکان تجدید سازمان و افزایش توان بسیج را فراهم ساخت و در نهایت شرایط جدید این امکان را به روحانیت داد که بتواند در برابر امواج ناشی از تحولات تمدن غرب و تحمیل تبعات آن بر جامعه بایستد و به عنوان پایگاه دفاع از سنت، محل رجوع اقشار و طبقات سنتی بیرون از قدرت قرار گیرد.

پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی، آغازگر دوره‌ای جدید از تعامل روحانیت و دولت بوده است. این تعامل در سطوح مختلف از نظارت، تقنین و اجرا، تحت رهنمودهای رهبری و در چارچوب قانون اساسی، کم‌کم شکل گرفته و نهادینه شده است. تغییرات درونی روحانیت و تجارب به دست آمده از نحوه تعاملات پیشین، تغییراتی را در شکل این تعامل داشته است. پژوهش حاضر در پی بررسی این تغییرات در طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ بوده و به پرسش‌های ذیل را پاسخ خواهد گفت.

سؤالات تحقیق:

سؤال اصلی:

۱. تعامل روحانیت و دولت طی سالهای ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ چگونه بوده است؟

سؤالات فرعی:

۲. سنخ‌شناسی تعامل روحانیت و دولت چگونه است؟

۳. بنابر اندیشه امام خمینی(ره) مبنی بر وابسته نبودن روحانیت به دولت پس از استقرار جمهوری اسلامی، آیا این استقلال در ابعاد مالی آن، مشهود است؟

۴. وابستگی مالی روحانیت به دولت، چه پیامدهایی بر تعامل روحانیت داشته است؟

اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق

موضوع «تعامل روحانیت و دولت»، در ذیل عنوان کلی «تعامل دین و دولت» و نیز «تعامل جامعه مدنی و دولت» قابل بحث خواهد بود. گرچه تعامل «دین» و «حکومت» از جمله مسائلی بوده که ذهن بشر را همواره به خود مشغول داشته؛ اما در شرایط کنونی، اهمیت ویژه یافته است. تجربه تمدن غرب مسیحی و تفکیک میان دین و دولت، بسان الگویی در برابر جوامع قرار دارد. در مقابل، انقلاب اسلامی و دگرگونی‌های صورت گرفته بر اساس اندیشه‌های امام خمینی(ره)، امکان تلفیق دوباره دین و دولت را فراهم ساخته است. بی‌شک توفیق این ایده، به چگونگی برقراری این تعامل به ویژه در سطح نهادی چون روحانیت، بستگی دارد.

به کارگیری دولت در خدمت اهداف متعالی و اخلاقی دین و نقش مؤثر گروه‌های مذهبی مستقل از دولت، می‌تواند به نظارت سازنده جامعه و کنترل قدرت دولتی منجر گردد؛ اما در این راه آسیب‌هایی وجود دارد که سرانجام می‌تواند افت کارایی این دو نهاد را در پی داشته باشد. وابستگی اقتصادی روحانیت - به عنوان سازمان غیردولتی - به دولت، می‌تواند به وابستگی در ابعاد اداری، سیاسی و حتی ایدئولوژیک، فاصله از مردم و در نهایت کاهش توان نظارتی آن منجر شود.

ارزیابی عملکرد روحانیت در تعامل با دولت، با معیار قراردادن اندیشه‌های امام، امکان بازشناسی نقش عوامل مؤثر بر رشد و افول این نهاد را فراهم خواهد ساخت. البته در بررسی روندها نمی‌توان بر تغییرات پی‌درپی محیطی و درونی روحانیت و اقتضات آن، چشم پوشید و ضرورت پویایی را نادیده گرفت.

پیشینه تحقیق

در موضوع تعامل روحانیت و دولت در ایران، پژوهش‌های چندی صورت گرفته است. بخشی از این پژوهش‌ها با نگاه تاریخی به تحلیل برهه‌ها و دوره‌های خاص تاریخی این تعامل پرداخته‌اند. از میان این دست مطالعات تاریخی می‌توان به کتاب «ساخت نهاد و اندیشه دینی در ایران عصر صفوی» نوشته منصور گل‌صفت، اشاره داشت. این کتاب به تفصیل به توصیف شکل‌گیری دولت صفوی و نهاد دین و تعامل آن دو در دوره صفویه، پرداخته است. در این کتاب اطلاعات تاریخی مفیدی گرد آمده است؛ هر چند به لحاظ تحلیلی چندان قوی نمایان نشده است [۱].

بخش دیگری از پژوهش‌ها به شناسایی انواع تعامل تاریخی روحانیت و دولت پرداخته‌اند. نمونه این آثار کتاب «مشرعیت دینی دولت و اقتدار سیاسی دین: بررسی جامعه‌شناختی مناسبات دین و دولت در ایران اسلامی، نوشته علی‌رضا شجاعی‌زند، می‌باشد. این اثر، به کسب مشروعیت دینی دولتها از ناحیه تعامل با دین و نیز کسب اقتدار سیاسی دین از ناحیه تعامل با دولتها، به عنوان مهم‌ترین دستاوردهای این تعامل پرداخته است و پس از گونه‌شناسی این تعاملات، روند تغییرات تعامل دین و دولت را در سلسله‌های حاکم بر ایران اسلامی تا پیش از انقلاب مشروطه را نشان داده است [۲].

در بخش دیگر به اندک پژوهشهایی می‌توان اشاره کرد که به بررسی جامعه‌شناختی روحانیت و ارتباط آن با قدرت دولتی پرداخته‌اند. نمونه این تحقیقات پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی چالشهای بین جامعه

روحانیت و مجمع روحانیون و با قدرت دولتی در مقطع ۷۴ تا ۷۸» نوشته سید قاسم موسوی است. این اثر با رجوع به مضامین سخنان دو گروه مورد نظر از روحانیان، به توصیف، تحلیل و ترسیم خطوط چالش میان دو گروه و قدرت دولتی پرداخته است [۳]. همچنین می‌توان به کتاب: «روحانیت و قدرت» اثر عمادالدین باقی اشاره کرد. این اثر گردآورنده مقالات پراکنده‌ای است که به نحوی با موضوع روحانیت و دولت در دوره معاصر، در ارتباطند [۴].

برخی دیگر از پژوهش‌ها به بررسی جامعه‌شناختی روحانیت در عصر حاضر پرداخته‌اند. کتاب «سر در آستان قدسی دل در گرو عرفی: درآمدی بر جامعه‌شناسی دین در ایران معاصر» نوشته مجید محمدی نمونه این دست مطالعات محدود شمرده می‌شود [۵].

اهداف تحقیق

هدف تحقیق حاضر از بررسی تعامل روحانیت و دولت، سنجش کیفی نظارتی است که از ناحیه روحانیت، بر عملکرد و جهت‌گیری‌های دولت اعمال می‌گردد. سنجش کمی میزان کاهش استقلال مالی حوزه‌های علمیه و بررسی رابطه آن با تغییرات کیفی نظارت‌های صورت گرفته، مطلوب اصلی ما خواهد بود.